

УДК 811.161

Оксана Кодубовська

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКИХ МОВАХ

Summary. The article deals with borrowings denoting an inhabited place and the ways they enter the East Slavic languages, namely Ukrainian and Russian. The research singles out borrowings from Greek, Latin, Turkic, Germanic and Roman languages and borrowings within East Slavic.

Keywords: borrowings, appellative, inhabited place, East Slavic languages, etymological nest.

Постановка проблеми. Зміни словникового складу східнослов'янських мов є одним із актуальних питань сучасних лінгвістичних досліджень. Проблема запозичень все більше привертає увагу дослідників у зв'язку з розвитком політичних, економічних, культурних відношень. У мовознавстві дослідженню цього питання присвячені праці І. Огієнка [10], С. В. Семчинського [11], Є. А. Карпіловської [7], Л. П. Крисіна [9], В. В. Виноградова [1]. Увага лінгвістів зосереджена на питаннях періодизації запозичень, виявлення їх джерел, періодів входження до словникового складу мов, а також вивчення причин та шляхів входження в мову.

Метою нашої розвідки є визначення запозичених одиниць в складі апелятивів на позначення населеного пункту в східнослов'янських мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збільшення лексики на позначення населеного пункту в східнослов'янських мовах відбувається за рахунок запозичень [8]. Серед шляхів, якими потрапляють зазначені слова до української та російської мов, виділяємо запозичення в межах східнослов'янських мов. Зокрема в українській мові є лексеми запозичені з російської мови. До етимологічного гнізда з вершиною *стан* в українській мові відноситься застаріле *станок* – *невелике селище в Сибіру* [12, с. 649], що може бути пізнім запозиченням в українську мову з російської. Українське *посьолок* ‘селище’ є рідко вживаним, застарілим, та запозиченим з російської [4, с. 539].

Ціла низка апелятивів є запозиченою до обох аналізованих східнослов'янських мов з тюркських. З татарської мови було запозичено *аул* < *агыл* селище < кочова стоянка < огорожене місце [16]; відповідники казах., кипч. *aul* 'селище, юрти, що знаходяться на одному місці', тур., азерб. *ayl* 'загін для овець'; [15; 14, с. 96], походить від кореня а:в (<*а:f) 'збиратися', споріднене з монг. *ail* 'сім'я; селище, юрта; кочова стоянка'.

Наприкінці XVII століття з польської мови було запозичено в українську мову іменник *колонія* та в російську мову – *колонія*, за М. Шанським, польське *kolonia* < лат. *colōnia* 'колонія' < 'поселення на чужій землі', суфіксального деривата від кореня *solo* 'обробляю' (землю), 'проживаю, населяю' [16]. М. Фасмер датує появу слова в російській мові початком XVIII століття, вважає можливим запозичення не лише через польську мову, а й через німецьку [15]. Споріднене з ді. *carati* 'рухається, мандрує', гр. *πολος* 'вісь, точка обертання; переорана земля', псл. *kolo*, укр. *коло* [2, с. 519–520].

Фільварок в українській мові є запозиченням з польської; п. *folwark* 'фільварок' походить від нім. *Vorwerk* 'фільварок; хутір', що складається з префікса *vor-* та іменника *Werk* 'діло, праця' [6, с. 99]. У російську мову апелятив *фольварк* потрапив за посередництва української.

За посередництва західноєвропейських мов з латини в українській мові з'являється апелятив *метрополія*, у російській *метрополия*, відповідник присутній у західно- та південнослов'янських мовах: болг. *метрополия*, бр. *метрополія*, п. *metropolia*, ч. *metropol*, слц. *metropola*, м. *метропола*, схв. *метропола*, слн. *metropola*; (нім. *Métropole*, фр. *métropole*, лат. *mētropolis*) з грецької; гр. *μητρόπολις* 'місто-держава' складається з основ іменників *μήτηρ* 'мати', спорідненого з лат. *mater* 'т.с.', псл. *mati*, укр. *мати*, і *πόλις* 'місто', що зіставляється з ді. *pūr* 'містечко', лит. *pilis* «замок», лтс. *pils* 'т.с.' [3, с. 453].

Укр. *поліс* та рос. *полис*, болг. та схв. *полис*, бр. *поліс* є запозиченнями з грецької мови, де гр. *πόλις* 'місто; кремль, цитадель; держава, країна; громада' споріднене з лит. *pilts* 'замок, фортеця', лтс. *pils* 'цитадель', ді. *purih* 'цитадель, місто', *pur*, *pūram* 'т.с.' [4, с. 493]. Префіксальні деривати з префіксом *мега-* укр.

ТЕКСТ І ДИСКУРС: КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ ПЕРСПЕКТИВИ: ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ КОНФЕРЕНЦІЇ
мегаполіс, рос. *мегаполис* (укр. *мегалополіс*, рос. *мегалополис*) є пізніми запозиченнями XX ст. з англійської мови.

Ранчо в значенні ‘хутір’ в українській мові є запозиченням з іспанської мови Мексики, де *rancho* ‘маленька ферма’ пов’язане з *rancho* ‘загальна їдальня (в армії, флоті); кают-компанія’, яке виводиться від фр. *ranger* ‘розміщувати в ряд’, пов’язаного з *rang* ‘ряд’ [5, с. 26]. У російській мові запозичення *ранчо* не актуалізуєсему ‘населений пункт’.

У російську мову апелятив *форштадт* запозичено з німецької від *Vorstadt* на початку XVIII ст. у значенні ‘передмістя’ [15]. В українській мові початку XX століття Б. Грінченком не фіксується, у другій половині XX століття визначається як *поселення, що знаходиться за межами міста або фортеці; передмістя* [13, с. 629].

Висновок. Джерелом запозичень в межах східнослов’янських мов у поодиноких випадках виступає російська мова для української. До української та російської мов запозичення потрапляють із тюркських, грецької, латини, романських, германських, західнослов’янських мов. Можливим є посередництво російської для української, української для російської, польської для латини, латини для грецької.

Подальша перспектива вбачається у дослідженні запозичених топонімів на позначення населеного пункту в східнослов’янських мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Основные этапы истории русского языка. М. : Наука, 1978. С.10–64.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко та ін. Київ : Вид-во “Наукова думка”, 1985. Т. 2: Д–Копці. 573 с.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко та ін. Київ : Вид-во “Наукова думка”, 1989. Т. 3: Кора–М. 553 с.

4. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко та ін. Київ : Вид-во “Наукова думка”, 2003. Т. 4: Н–П. 657 с.
5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко та ін. Київ : Вид-во “Наукова думка”, 2006. Т. 5: Р–Т. 705 с.
6. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко та ін. Київ : Вид-во “Наукова думка”, 2012. Т. 6: У–Я. 569 с.
7. Карпіловська Є. А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій. *Українська мова*. 2008. № 1. С.24–35
8. Кодубовська О. О. Шляхи поповнення лексики на позначення населеного пункту в східнослов'янських та західногерманських мовах. *Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 23–24 березня 2018 р.)*. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2018. С. 161–162.
9. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. М. : Наука, 1968. 208 с.
10. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів : Фенікс, 1995. 44 с.
11. Семчинський С.В. Про "негативні" семантичні запозичення. *STUDIALINGUISTICA* : зб. наук. праць. Київ : ВПЦ «Київський університет». 2012. Вип. 6. Ч. 1. С. 38–46.
12. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. Київ : Вид-во “Наукова думка”, 1978. Т. 9: С. 918 с.
13. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. Київ : Вид-во “Наукова думка”, 1979. Т. 10: Т–Ф. 659 с.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. Пер. с нем. О. Н. Трубачёва. 4-е изд., стереотип. Москва : Астрель – АСТ, 2004. Т. 1. 588 с.

15. Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка. URL : <https://vasmer.lexicography.online>
16. Шанский Н. М., Боброва Т. А. Школьный этимологический словарь русского языка. URL : <https://shansky.lexicography.online>